

vidieť za nimi ich spoločenskú determináciu.

Ako zdôrazňuje I. S. Kon, seba-poznanie a sebauvedomenie u jednotlivca, vedomie svojej individuality, hodnoty vlastnej osobnosti, ale aj miesta v určitej triede, sociálnej skupine, ekonomickej, politickej, kultúrnej a inej príslušnosti za socializmu nadobúda špecifické podoby, zvláštnosti, ktoré treba zohľadňovať. Sú dôležitou zložkou, súčasťou formovania a prejavu osobnosti, jej bytia a vedomia. Dialektika individuálneho a spoločenského vedomia sprostredkovaná skupinovým (kolektívnym) vedomím vychádza zo vzťahu všeobecného, jedinečného a zvláštného. Socialistické vedomie je odrazom materiálneho života socialistickej spoločnosti, avšak transformácia bytia do vedomia a naopak je zložitá a mnohoválna, dialekticky protirečivá.

Vedecká a publikačná činnosť I. S. Kona je bohatá a hodnotná. Pre jeho vedeckú erudovanosť a „čítavý“ štýl sú jeho práce známe nielen v ZSSR, a nie je cudzí ani čitateľom u nás. Patrí k tým sovietskym vedcom, ktorí úspešne realizujú v praxi myšlienky klasikov marxizmu o nutnosti prekonať dualizmus vied, vytvoriť jednu vedu, ktorá komplexne rieši problémy človeka.

Hodnotená publikácia je nielen zaujímavá, ale aj prepotrebná, pretože racionálne zdôvodňuje cesty, ktorými sa veda musí uberať, ak chce preniknúť k nepoznaným alebo dosiaľ málo poznaným záhadám človeka. Je určená nielen odborníkom z oblasti filozofie, psychológie, vedeckým a pedagogicko-výchovným pracovníkom, lektorom a propagandistom strany, ale aj širokej čitateľskej verejnosti.

Jozef Vook

SOCIÁLNY DETERMINIZMUS A VEDECKOTECHNICKÝ POKROK

Socialnyj determinizm i naučno-techničeskij progress. Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, Leningrad 1982, 184 s.

Vo filozofickej, sociologickej a psychologickej literatúre sa vyskytujú rôzne vymedzenia determinizmu a determinácie. Novšie marxistické práce akcentujú myšlienku, že kauzálna determinácia nevyčerpáva všetky druhy determinácie, diskutuje sa o otázke faktorov determinácie, poukazuje sa na viaceré nerozpracované aspekty teórie determinácie sociálnych procesov. Teoretický a praktický význam dobre fundovanej teórie sociálneho determinizmu rastie najmä v súvislosti s potrebou vedecky podloženého usmerňovania, formovania a prognózovania sociálnych procesov. Koncepcia sociálneho determinizmu má významnú úlohu aj v súčasnom ideologickom

boji. Je to pochopiteľné, veď determinizmus sociálnej determinácie na rozdiel od determinácie prírodných procesov zahŕňa aj subjektívny faktor, t. j. cieľavedomú činnosť ľudí. Väčšia pozornosť sa zatiaľ venovala skúmaniu sociálnych faktorov, ktoré determinujú formovanie osobnosti — jej vedomie a správanie, sociálnu aktivitu a spôsob života. Stále však chýba monografia, ktorá by sa špeciálne zaoberala samým princípom sociálneho determinizmu a podrobnejšie analyzovala jeho obsah. Preto je vítaná každá publikácia, ktorá prispieva k rozpracovaniu tejto problematiky.

Recenzovaná kniha je pozoruhodná v dvoch smeroch. Predovšetkým

svojím aktuálnym a teoretickým významným obsahom, ale aj tým, že sa na jej realizácii podieľali viaceré vysokoškolské filozofické pracoviská v spolupráci so severozápadnou odbočkou Filozofickej spoločnosti ZSSR a Problémovou radou pre vedeckotechnickú revolúciu Ministerstva školstva RSFSR. Dvadsaťčlenný autorský kolektív viedli leningradskí filozofi V. G. Marachov a J. V. Perov. Štúdie tohto monotematického zborníka sú venované sociálno-filozofickým problémom súvislosti spoločenského vývinu a vedeckotechnického pokroku, tematicky sú rozdelené do dvoch častí. Autori prvej časti sa sústredili na analýzu miesta vedeckotechnického pokroku v systéme sociálneho determinizmu a usilovali sa preskúmať sociálno-historickú podmienenosť samého vedeckotechnického pokroku. V druhej časti sa rozpracúvajú otázky determinácie spoločenského života, jeho jednotlivých sfér a procesov. Všeobecné princípy sociálneho determinizmu sa tu konkretizujú a aplikujú na súčasnú etapu vedeckotechnického pokroku.

Pri zachovaní základných východísk marxistickej teórie sociálneho determinizmu sa v knihe prejavuje istá názorová diferenciacia v riešení rôznych čiastkových otázok. Keďže zborník neobsahuje špeciálnu časť, ktorá by sa zaoberala celkovým obsahom princípu sociálneho determinizmu, sformuloval J. V. Perov v predslove niektoré teoretické východiská a základné tézy marxisticko-leninskej koncepcie sociálneho determinizmu. Vyzdvihuje tieto základné charakteristiky: objektivnosť a univerzálnosť sociálneho determinizmu, jeho dialektické chápanie, uznanie špecifickosti sociálneho determinizmu, historizmus v chápaní sociálneho determinizmu. Princíp sociálneho determinizmu, ako zdôrazňuje autor, je základom pozná-

vacej, hodnotiacej a praktickej činnosti ľudí.

V. G. Marachov vo svojom príspevku upozorňuje na to, že v súčasnej etape vedeckotechnického pokroku, ktorá vyvoláva nové formy dialektiky spoločenského vývinu, vznikajú aj nové formy sociálneho determinizmu, vyžadujúce teoretickú reflexiu. Uvádza, že mnohé ťažkosti a spory pri riešení problémov determinácie súčasného spoločenského vývinu súvisia práve s tým, že vystihnúť nových foriem sociálnej determinácie je veľmi zložitá úloha. K. S. Pigrov sa pokúsil odhaliť dialektiku vzájomného pôsobenia spoločenských potrieb s výtobytkami vedeckotechnickej revolúcie v jej jednotlivých vývinových etapách, t. j. vysvetliť špecifickú úlohu potrieb v systéme fungovania a rozvoja vedeckotechnickej revolúcie a zároveň aj úlohu vedeckotechnickej revolúcie pri rozvíjaní a uspokojovaní potrieb.

V spoločnom príspevku V. D. Komarova a P. N. Pesterova sa rozpracúvajú otázky determinovanosti a súvislosti stavov (sostojanij), t. j. synchronnej koexistencie rôznych kvalít predmetov a javov, v procese rozvíjania jednoty vedy a techniky. Stabilným či prechodným stavom sa vyznačujú tak veda a technika, ako aj súvislosť medzi nimi. Autori vyslovujú názor, že početné tvrdenia o existencii akéhosi systému „veda — technika“ nie sú nijako racionálne odôvodnené. Dokazujú, že striktné vedecky možno hovoriť o formovaní autonómnych systémov „technika“ a „veda“, ako aj o rozvoji vzťahov medzi nimi až po vznik komplexu týchto spoločenských fenoménov. Relatívnu samostatnosť v napredovaní týchto systémov dokladajú ich rozdielnymi funkciami v spoločenskej výrobe a duchovnej aktivite.

J. A. Šapovalov analyzuje sociálnu

podmienenosť rozvoja inžinierskej činnosti. Zdôrazňuje nevyhnutnosť uplatňovania princípu straníckosti tak pri skúmaní jej súčasného stavu, ako aj pri prognózovaní jej vývinových tendencií. V príspevku V. J. Michajlova sa podrobne rozoberajú formy sociálnej determinácie procesu tvorby technických prostriedkov. T. N. Sosninová sa sústredila na skúmanie pracovného objektu z hľadiska tendencií jeho sociálnej determinácie. Upozorňuje na štyri základné tendencie v rozvoji pracovného predmetu modernej výroby: 1. vzrastajúca úloha etapy potenciálneho hypotetického pracovného predmetu, určujúceho fungovanie prvotnej a druhotnej etapy; 2. aktivizácia substrátu pracovného predmetu; 3. fungovanie pracovného predmetu v uzavretom cykle; 4. zvyšovanie efektívnosti fungovania všetkých zložiek pracovného predmetu.

Nanajvýš aktuálnej problematike ekologickej výchovy a vzdelávania je venovaná obsažná štúdia N. J. Mironova. Autor odhaľuje predovšetkým determinovanosť formovania sociálno-ekologickej orientácie objektívnymi potrebami rozvinutého socializmu, ktorých podstatu tvorí racionálne využívanie prírodných bohatstiev. Špecifikuje ideovo-teoretickú a každodennú úroveň sociálnoekologickej orientácie, meritórne rozoberá náplň rôznych foriem tejto orientácie — ekonomickej, právnej, zdravotnovýchovnej, svetonázorovej, mravnej aj estetickej. M. I. Michajlovskaja sa zamerala na zistenie sociálnych a svetonázorových predpokladov buržoáznych koncepcií sociálnej ekológie. Jej príspevok zachytáva v skratke evolúciu západnej sociálnej ekológie v jej nadväznosti na tradičnú humánnu ekológiu, charakterizuje niektoré smery a

súčasnú interpretáciu predmetu a úloh sociálnej ekológie. Odhaľuje ideologickú neprijateľnosť buržoáznych koncepcií sociálnej ekológie v konfrontácii s chápaním jej úloh z pozícií marxistickej filozofie.

V stati J. P. Borovkova, ktorou sa začína druhá časť publikácie, sa ukazuje, že reálny socializmus tvorí základ sociálneho pokroku súčasnej doby. Autor zvlášť zdôrazňuje vzrastajúcu úlohu subjektívneho faktora v živote spoločnosti, rast uvedomelosti a organizovanosti mäs, vedúcej úlohy marxisticko-leninských strán, aktivity všetkých spoločenských a štátnych inštitúcií.

Positívnu stránkou ďalších štúdií je orientácia na analýzu determinácie konkrétnych sfér spoločenského života a druhov činnosti. Dialektiky sociálnej determinácie spôsobu života sa dotýka G. M. Borisov, ktorý túto tému spracoval aj monograficky.¹ Druhy determinácie autor rozlišuje predovšetkým podľa toho, či ako determinujúce faktory vystupujú príčiny, alebo podmienky. Podstatu sociálnej determinácie spôsobu života vidí v tom, že potreby ako príčiny vyvolávajú rôzne druhy činnosti a podmienky zasa určujú spôsoby tejto činnosti, jej formy. Stredobodom state V. V. Voronova je jeden z faktorov historickej determinácie — zákon rastu úrovne potrieb, ktorý vyjadruje protirečivú interakciu výroby a potrieb ako príčinu ich vzájomného rozvoja, ako zdroj spoločenského pokroku. A. I. Migunov sa sústredil na odhalenie mechanizmu uvedomovania si potrieb, determinovania ľudskej činnosti potrebami. Základné determinanty ľudskej činnosti sa podrobnejšie charakterizujú v príspevku A. T. Vaskova.

Filozofickej analýze mechanizmu

¹ Pozri Borisov, G. M.: *Socialističeskij obraz žizni* [Problemy social'noj determinacii]. Moskva 1981. Našu recenziu tejto knihy pozri v časopise *Filozofia* 1983, č. 6, s. 751—754.

determinácie a sebadeterminácie ľudskej slobody je venovaná podnetná štúdia P. A. Pavloviča. Rozbor materiálnej a ideálnej determinácie umožňuje podľa autora objaviť zaujímavé aspekty prejavu slobody v rôznych druhoch materiálnej a duchovnej produkcie, vrátane vlastnej tvorivej činnosti. V ideálnych determinantách — napriek rôznemu stupňu ich zhody s objektívnou skutočnosťou — sa zdôrazňuje prvok aktívneho vzťahu mysliaceho človeka k prírode a spoločnosti.

Zásadný metodologický význam má príspevok J. V. Perova analyzujúci miesto princípu sociálneho determinizmu v spoločenskom vedomí a duchovnom živote spoločnosti. Autor zaujíma kritické stanovisko k názorom niektorých sovietskych bádateľov, ktorí vyslovujú pochybnosti o univerzálnej platnosti tohto princípu v sfére duchovného života spoločnosti. Dokazuje, že racionálne pochopená relatívna samostatnosť spoločenského vedomia vôbec neodstraňuje a neobmedzuje univerzálnosť princípu sociálneho determinizmu. „Samovývin spoločenského vedomia, jeho »vnútorná determinácia« nie je nič iné než iná úroveň, iný spôsob existencie a prejavu determinácie sociálnej.“ (s. 150) Zdôrazňuje mnohodimenzionálny, zložitý a vnútorne protirečivý charakter determinujúcich súvislostí v tejto oblasti. Zamýšľa sa taktiež nad kategoriálnym rozlišovaním spoločenského vedomia a duchovného života spoločnosti. Spo-

ločenské vedomie chápe ako obsahovú, ideálnu stránku duchovného života spoločnosti.

V. S. Remža nastolil nepochybne zaujímavú otázku, keď sa pokúsil ukázať, ako úroveň spoločenského vedomia súvisia s úrovňami spoločenskej praxe. No jeho hlavná myšlienka, že „vývoj dialektického protirečenia každodennej a historickej činnosti, vďaka ktorému jestvuje pokrok výrobných síl, presnejšie — výrobných prostriedkov, sa odráža v dialektike každodenného a teoretického (historického) sociálneho myslenia“ (s. 163), nie je podľa našej mienky v tomto článku dostatočne zdôvodnená.

Pre úplnosť upozorníme aspoň na témy spracované v zostávajúcich troch príspevkoch: *Historicko-genetický prístup k analýze kategórií politického života spoločnosti* (J. N. Sucharev); *Sociálna determinácia vývoja obyvateľstva* (B. V. Krugľakov); *Podmienenosť výrobných vzťahov výrobnými silami* (V. P. Jefremov).

Pochopiteľne, že pri tak pestrej problémovej palete sme nemohli venovať náležitú pozornosť všetkým príspevkom. Vcelku zborník nastoľuje viaceré aktuálne a zatiaľ otvorené otázky teórie sociálneho determinizmu a prináša cenné podnety pre jej rozpracovanie. Inou otázkou je, že od parciálnych pohľadov a detailných analýz je ešte ďaleko k ucelenej filozofickej reflexii podstatných tendencií súčasného spoločenského života.

Raisa Kopsová